

Mihálka Réka

Legendaképzés és valóság

Problémák és hiedelmek a Benyovszky-recepcióban

Benyovszky Móric az egyik legtöbbet hasonlított figurája a magyar irodalomtörténetnek. Volt ő már Cortez, Alvaro és Pizarró kései utóda, Jelky András és Jetting Károly-féle kalandor, Münchhausen báró, az erény lovagja, tudományos érdeklődésű kutató-felfedező, a szabadság harcos hőse, a politika menthetetlen mártírja. A szakirodalom bővelkedik ilyesféle hasonlatokban és metaforákban. Benyovszkyt hasonlítani kell. Önmagában, úgy tűnik, még senkinek sem sikerült teljesen megértenie, így marad a párhuzamba állítás. És az értetlen csodálkozás-tőprengés a Benyovszky-jelenségben.

Miért is találja magát szembe az ember kuszasággal, az értelmezés nehézségével és ködös bizonytalansággal, amikor Benyovszky felé közelít? Ennek a kulcsa ugyanaz, amiért „jelenségnek” hívjuk Benyovszkyt, amiért „legendáról” szólnak a tudósítások, amiért mennydörgő, zivataros viták jelzik a Benyovszky-recepció útját. A (magyar? lengyel? szlovák?) gróftól már életében mendemonda köpenybe burkolták (vagy éppen ő burkolózott bele?): alakjának megítélése a kortársak számára is sok fejtörést okozott.

Pusztán személye is egy hajdani Nemo kapitányra emlékeztet: a legváratlanabb helyeken tartottak felbukkasától, hatalmas hadseregétől vagy bosszújától. Griffith, Benyovszkyról szóló kiváló tényfeltáró elemzésében (GRIFFITH 2002), megemlíti egy esetet, illetve eseményt, amit a Benyovszky-rejtély vált ki. 1773-ban egy göttingeni professzor figyelmezteti az ottani orosz diplomáciát, hogy Benyovszky újra vitorlát bontott, és nem zárható ki, hogy Kamcsatka felé tart: szőrmét akar szerezni. Katalin cárnő azonban elveti ezt a lehetőséget, feltételezve, hogy Madagaszkárra vagy Mauritiusra tart a gróf, ezért figyelmezteti az angol Kelet-indiai Társaságot annak várható megjelenésére. Minden eshetőségre felkészülve azonban utasítja Kamcsatkát, hogy erősítsék meg a védelmüket, és tartsák nyitva a szemüket. Egy év múlva Versailles-ban az orosz követ értesüléseket szerez, hogy Benyovszky vélhetően a brit észak-amerikai gyarmatok felé tart, hogy egy hajónyi felfegyverzett sereggel segítse a lázadókat. A cárnő nevétségeseznek tartja a pletykát, és megjegyzi, hogy valószínűleg a hír forrása összekeverte Kelet- és Nyugat-Indiát. Végül pedig 1779-ben az irkutszki biztos tájékoztatja Katalint, hogy két ismeretlen hajó tűnt fel a láthatáron, aminek hatására általános pánik fogta el az embereket: mindenki attól tartott, hogy Benyovszky tért vissza fenyegetéseit beváltani. A cárnő is lát erre esélyt, ezért külügyminiszterét, báró Nikita Panint megbízza, hogy Versailles-ban Benjamin Franklintől tudja meg, nem lehetnek-e azok amerikai hajók. A válasz megnyugtató: vagy Cook kapitány harmadik felfedezőútjának hajói vagy japán hajók. Igaza van: valóban Cook kapitány járt arra.

Dr. Fest Sándor pedig Wraxall angol követ hivataláról készült számvetésének részletéről számol be, amelyben az a Benyovszkyhoz kapcsolódó gondolatait összegzi 1778. márc. 19-én. „Lehetetlen, úgy mondja Wraxall, hogy az ember az ilyen vállalkozást a csodálkozás és a kételkedés érzésével ne nézze. Az argonauták útja alig hasonlítható Benyovszky veszedelmes utazásához. Columbusnak sem kellett nagyobb akadályok

ellen küzdenie.” (FEST 1915, 180.) Wraxall reakciója, hitetlenkedéssel vegyes ámulata tipikusan mondható: a történet a misztikushoz közelít. Hiszen adott egy ember, aki a semmiből jött, herkulesi hőstettek sorát hajtja végre, behajózza a fél világot, távoli, alig ismert földrészeket civilizál, még királynak is vallja magát. Néha fel-feltűnik Európában, a kíváncsi tömegek szenzációéhségét izgalmas, lélegzetelállító kalandokkal próbálja kielégíteni, majd újra semmivé lesz. Megfoghatatlan, ellenőrizhetetlen. Messziről jött ember.

Egységesebbnek gondolhatnók az írásos dokumentumot: biztos alap a hiedelmek számára. 1790-ben, már Benyovszky halála után, Londonban megjelenik egy francia nyelvű kiadása Benyovszky emlékiratainak, de csak alacsony példányszámban (egy megvan az Országos Széchényi Könyvtárban!), így különösebb hatás nélkül marad. Azonban megjelenik ugyanebben az évben, ugyanennek a szerkesztőnek (Nicholson) a gondozásában angol fordításban is: ez lényegesebben nagyobb sikernek örvend. 1791-ben visszafordítják angolból franciára, és ezt jelentetik meg Párizsban (LUGOSI 1988).¹ Ekkor már vég nélkül érkeznek a különböző fordítások német, holland, svéd, lengyel, francia, szlovák és magyar nyelven (részletesen JÓKAI 1967a).

Az *Emlékiratok* történései a közelmúltat írásban tárják fel, mégis nagy a bizonytalanság hitelességüket illetően. Az angol kiadó, Nicholson előszavában is a fikcionalitás kérdését feszegeti. „Egy mű hitelessége két módon vizsgálható meg: már amint a belső tartalomból kivehető, vagy a mellékbizonyítékok által. Az elsőből, mely nem egyéb, mint a tények egybehangzása, egy író igazságszeretete mindig megítélhető.” (JÓKAI 1967b, 6.) Mivel szerinte Benyovszky önmagára vonatkozó adatai egymással összeegyeztethetők, igaznak fogadja el őket, de zavarba jön, amint a felfedezések elbeszélésére kerül sor. Itt már visszafogottabb a meggyőződése: „De ha továbbá a partok és szigetek helyzetét vizsgáljuk az Ázsia és Amerika közötti Északi-tengeren, nem tagadható, nagy nehézségekbe ütközünk, [...] De ezekre vonatkozólag nem is kerestem más bizonyítékokat, minthogy egy rangba helyezhetők más fölfedezésekkel, azaz a fölfedező hitelességére számítunk mindaddig, míg újabb kutatások azokat meg nem erősítik vagy meg nem döntik.” (JÓKAI 1967b, 6–7.) Ekkor már a kiadó rendelkezésére állt Izmajlov – a Benyovszky-emlékiratok gonosz árulója – „elbeszélése”: Cook kapitány talált rá és társaira egy szigeten, ahova Benyovszky kirakta őket, megtagadva, hogy továbbvigye őket hajóján. Izmajlov ugyan egy szót sem beszélt franciául, többé-kevésbé mégis megértette magát Cookkal, s ennek naplójában olvashatunk róla. Ezekről a passzusokról megállapítja Nicholson, hogy Benyovszky írásait erősítik meg (KROPF 1894).² Korrigálja viszont a gróf tévedéseit a helyrajzi adatokat illetően: elmondása szerint Benyovszky műszerei nem voltak alkalmasak precíz tájolásra, ezért olyan pontatlanok a helymeghatározásai.

Feltehetően a közvélekedéssel száll szembe olyan elszántan a kiadó, amikor el sem hangzott támadásokra próbál felelni. „Semmiképp sem állítom, hogy a gróf naplójában egyéb félhiteles adat nem volna, nem is szándékozom ezek kiderítésével bíbelődni. A közönség már bírja azon okiratok másolatait, amelyek kezemen mentek át, s nem is kívánok, s jogom sincs azok fölött ítéletet mondani. De ismernie kell az alapeszméket, melyek e tudósítások megvizsgálásánál előttem irányadók voltak, s melyek engem

¹ A kiadások történetének foglalataát lásd LUGOSI 1988; Lugosi csak az 1790-es angliai francia kiadást tekinti hitelesnek.

² Megjegyzendő, hogy Kropf Lajos már Izmajlov naplóját mint Benyovszkyt cáfoló dokumentumokat említi, Rjumin és Stepanov naplójával együtt, akik szintén Benyovszky útítársai voltak.

arról győztek meg, hogy igenis meg lehet bízni a gróf előadásának hitelességében, s hogy a mellékbizonyítékok eltérései inkább ezek tökéletlenségét, semmint a gróf megbízhatatlanságát igazolják.” (JÓKAI 1967b, 10.) A bevezetőt szívhez szóló laudációval zárja; az ilyen lelkes vélemény vagy további lelkes híveket toboroz a hősnék, vagy kardos ellenlábásokat. „Ez a vége Benyovszky gróf kalandjainak és életének, annak a férfiúnak, akinek bátorsága rettenthetetlen volt, kit nehézségek ellenében a bajok csak edzetek, s aki minden veszélyt és szükségét sziklaszilárdsággal tűrt. E rendkívüli adományokkal nála mély emberismeret párosult. Már természeténél, nevelésénél és szokásainál fogva bírt azzal a tehetséggel, ami rábeszélni és parancsolni tud, és sorsa szabad utat adott neki képességei kifejtésére. Százféle nézet uralgott e rendkívüli férfiúról. Akiknek érdekei az övével ellenkezők voltak, gyanúsították, néha igen gyalázatosan is. Lelketlen zsarnoknak, gonosz rablónak tüntették föl; de míg élt, mindig voltak csodálói, meleg barátai, akik szembeszálltak ez ócsárlásokkal, csakhogy segítségére lehessenek.” (JÓKAI 1967b, 13–14.) Talán nem mellékes, hogy a legelterjedtebb kiadás előszava ennyire kiállt Benyovszky mellett, és minden lehető eszközzel azt sugallta olvasóinak, hogy a Benyovszkyt képzelt vagy valós trónjáról letaszítaná akarók morális kicsinységük miatt vélekednek így, míg az „igaz” emberek kiállnak mellette és megvédik a kor hőseit.

Szinte közvetlenül az *Emlékiratok* megjelenése után elindul a szépirodalmi feldolgozások folyama (JÓKAI 1967a, 488–490): Christian August Vulpius név nélkül megjelent *Graf Bejowsky: Ein original Trauspiel in fünf Aufzügen* c. szomorújátéka volt az első, mely 1792-ben Lipcsében látott napvilágot. A második feldolgozást a magyar irodalom adta (szemben a fordítás egy évszázados késésével [LUGOSI 1988]³): Gvadányi József: *Rontó Pálnak, egy magyar lovaskatonának és gróf Benyovszky Móritznak életrajzi leírása. Elbeszélő költemény. August Kotzebue Graf Benjowsky oder die Verschwörung auf Kamtschatka. Schauspiel in fünf Aufzügen* (Lipcse, 1795) c. drámája ugyanolyan ellentmondásos megítélés alá esett, mint címszereplője. Angolul és németül is megjelent egy paródiája, de több nyelvre is lefordították (pl. lengyel és magyar) és játszották is. Jelentek meg ezeken túl byroni költemények, operák, fiktív párbeszéd, regények (kalandregény, „történeti regény”, romantikus regény, ifjúsági regény stb.), további színművek, elbeszélő költemények stb. A téma iránti lelkesedés legfőképpen azzal magyarázható, hogy a Benyovszky-jelenség szinte bármilyen cél vagy ideológia szolgálatába állítható volt, azaz a téma összetettsége megengedte, hogy a súlypontot más-más részre helyezték.

Ahogy Sziklay László összegzi Andrzej Sieroszewski doktori disszertációja alapján, „ahány nemzet, annyiféle Benyovszky-kép” (SZIKLAY 1967, 111). Ez kiterjeszthető korokra és egyes irodalmi művekre is. Gvadányi művében – Sziklay szerint – Benyovszky a provinciális hagyományok ideálja, aki a kor értékrendjének megfelelően a „náj módi”-val oppozícióban jelenik meg. A felvilágosodás jellegzetesen magyar és Gvadányi-féle problematikája fogalmazódik meg Benyovszkyn keresztül. A klasszikus, kotzebuei dráma középpontjában viszont a szerelem és kötelesség ellentmondásának kérdésköre áll. A német klasszicizmusban erre a tematikára is jó pár kidolgozást találhatunk: a címszereplő csak mellékalak az eszmével szemben. Érdekes, hogy Kotzebue drámája lengyel és magyar fordításban a nemzeti jellegnek megfelelő színezetet kap. Sziklay

³ 1790-ben elkezdtek előfizetőket gyűjteni a Benyovszky-életrajz kiadására, de ez végül a visszafogott érdeklődés miatt 1888-ig, Jókai fordításának megjelenéséig tolódot.

leírása alapján Lengyelországban a függetlenségi harc szimbólumává válik Benyovszky, Magyarországon pedig az elnyomás elleni nemesi küzdelem megtestesítőjét vélték benne felfedezni. Sziklay – továbbra is Sieroszewski nyomán – megjegyzi, hogy a magyar–lengyel barátság mintája is volt a korban Benyovszky a magyarok számára.

Ezen adat mellé érdemes odatenni Kropf Lajos cikkének egy részletét (megingathatatlanul Benyovszky leleplezésére tette fel életét), amelyben erre a kérdésre reflektál. „[...] mégis vagyunk kik éppen nem vagyunk büszkék Benyovszkyra; sőt készek vagyunk a gróf hirnevéből reánk háramló dicsfény egy részét őseinek hazájával, Lengyelországgal megosztani. Mert lengyel vér is folyt hőszünk ereiben; és ősapáitól az eredeti bűnnel együtt örökölte a nagyzási hóbortot is. Aeneas Sylvius már a XV. században vette észre e nemzeti bűnt. Szerinte »mos est Polonorum de magni majora loqui.«” (KROPF 1894, 646.) Lehet amellett érvelni, hogy aki Benyovszky személyét ilyen szenvedéllyel utasította el, az az általa közvetített tartalmaknak is szükségszerűen nemet kellett, hogy mondjon. A szenvedélyes tagadás viszont nagy valószínűséggel vezet ugyanilyen hangvételű védelemhez; a szócsaták konkrét tartalma elveszhet idővel, viszont a lényege megmarad; a szélsőséges véleménynyilvánítások felkeltik az érdeklődést, a fokozott érdeklődés újabb találgatásokat szül, és a legendaképzés újult erővel folyik tovább.

A további irodalmi feldolgozások is újabb és újabb Benyovszky-képpel gazdagították az irodalmat. Luise Mühlbach túlromantizált szalonregénye a nemes lelkű arisztokratát állítja reflektorfénybe, a becsület lovagját, „akit irracionális örök segítenek abban, hogy nagy tetteket tudjon végrehajtani” (SZIKLAY 1967, 112). Jókai regényében is felbukkannak hasonló elemek, ahogy a kritikai kiadás megjegyzi (JÓKAI 1967a, 431), de sokkal magasabb művészi színvonalon, kiegészülve bizonyos nemzetnevelő törekvésekkel is.

Benyovszky deheroizálásának folyamata akkor kezdődött el igazán, mikor a halálának századik évfordulója körüli friss érdeklődési hullám újabb, az *Emlékiratokra* vonatkozó(tatható) dokumentumokat fedezett föl. Dr. Jankó János elsőként számol be egy *Protocolle du Régiment des Volotaires de Benyowsky créé en 1772 c.* kéziratról (JANKÓ 1891b). Ez a Benyovszky által Franciaországnak küldött jelentés az eseményekről, eredményeiről. Ennek „párja”, az ún. Chevillard-kézirat Párizsban került elő: ez a jelentés 213 lapos változata. A *Protocolle* és a Chevillard-kézirat Lugosi Győző feltételezése szerint két (egymástól csak apró elírásokban eltérő) másolata egy valószínű, látens kéziratnak (LUGOSI 1988). Az *Emlékiratokkal* összevetve a jelentést, alapvető, nem csak a tényekre kiterjedő, hanem szemléletbeli ellentmondásokkal találkozunk (ennek részletes elemzését lásd később).

Mint már utaltam rá, a kézirat megtalálója, dr. Jankó és Kropf Lajos között élénk vita bontakozott ki a *Századok* lapjain. A vita menetét nem célozom most vázolni, ehelyett két érdekes problémafelvetésre térnék ki, ami a vita során (marginálisan) felmerül. Dr. Jankó írásában foglalkozik Benyovszkynak egy bizonyos Meusel nevű kortársával (JANKÓ 1891a). Ez az úr kezdettől fogva szemfényvesztésnek tartja a Benyovszky-legendát, őt magát pedig olyan embernek, „aki szigetek felfedezését koholta ki, hogy vakmerő gyarmatosításokba ugrasson be valami európai államot” (JANKÓ 1891a, 722). Ennél lényegesebb azonban az a kitétel, hogy „sőt azt is állítja Meusel, hogy ő látta 1780-ban Benyovszky naplóit, s azokban mind arról, mi az angol kiadásban foglaltatik, alig fordul elő valami” ((JANKÓ 1891a, 722). Annak a ténynek a fényében, hogy mikor ezt Jankó leírja, még nem találta meg a kéziratokat, Meusel az első jel arra, hogy az *Emlék-*

iratok tényeinek alátámasztására vagy megcáfolására más forrás is előkerülhet. Amit Meusel láthatott (feltételezve egy pillanatra, hogy igazat állított), az vagy a lappangó jelentés-kézirat, amiről a másolatok készültek, vagy maguk a másolatok (érdemes lenne ennek eldöntésére megnézni, mikoraiak a kéziratmásolatok: erről nem szólnak a szakirodalmi források), esetleg valóban Benyovszky saját maga által vezetett naplója, melynek feltételezések szerint léteznie kellett (ez alapján készült volna egyrészt a jelentés, másrészt a később, emlékezetből leírt *Emlékiratok*).

A másik figyelemre méltó szempont az *Emlékiratok* szerzőségének kérdése. Tudvalevőleg az *Emlékiratok* bevezetője egyes szám harmadik személyben említi Benyovszkyt. Ebből kiindulva sokan feltételezték, hogy talán nem is Benyovszky az írójuk, hanem valaki⁴ a kísérői közül lehetett az íródeákja. Így viszont elháríthaták volna a felelősség kérdését Benyovszkyról: ha nem ő írta emlékiratait, akkor nem is kérhető rajta számon a történeti hűség. Ennek akarta elejét venni Kropf Lajos, mikor kikelt az ilyesfajta értelmezések ellen: „Az, hogy az életirati bevezetés harmadik személyben van írva, és Benyovszky részéről mint valami más egyén munkája van föltüntetve, az egy kis szemfényvesztés, melylyel nem egy irodalmi imponzor élt már oly czélből, hogy a közönséget félrevezesse” (KROPF 1894, 647). Az idő azonban nem igazolta Kropfot, de nem is cáfolta meg. A kéziratok vizsgálata ugyanis azt mutatta, hogy az *Emlékiratok* nem Benyovszky írásával rögzítettek a papíron. A lapok végén viszont Benyovszky aláírásával hitelesítette azokat (LUGOSI 1988, 36–39). A homály tovább nőtt: ugyan nem Benyovszky írta le a valótlan állításokkal teli naplószerű visszaemlékezést, de tudnia kellett, mi áll benne. Vajon valóban tudatosan torzította el a tényeket, vagy csak felületesen nézte át az összerendezett kéziratot? Meddig terjed a felelőssége? Ezek a kérdések még nyitva állnak a tudomány előtt, s kétséges, vajon valaha is választ nyernek-e.

Az viszont biztos, hogy az *Emlékiratok* és a jelentések között számottevő eltérések mutatkoznak. Amikor Benyovszky halálának 200. évfordulója közeledett, újra fellángolt a Benyovszky-láz. Sziklay László 1967-es összefoglalása Sieroszewski doktori disszertációjáról adott a hazai kutatásoknak biztos elméleti alapot. Lugosi Győző két mintaértékűen alapos tanulmányban vizsgálta meg az *Emlékiratok* történeti való(tlan)ságát és a madagaszkári helyzet realitását (LUGOSI 1984; LUGOSI 1988). Ezekre a vizsgálódásokra már jellemző a pártatlanság ígérete, a szenvedélymentes leleplezés szándéka, a könyörtelen objektivitásra törekvés. Az efféle tényfeltáró dolgozatok azonban többnyire képtelenek megmaradni a maguk választotta kereteken belül (mint ezt a tanulmányok többnyire mutatják). Ennek a fő okát abban látom, hogy a történeti szempontot igekeznek mindenáron érvényre juttatni az *Emlékiratok*ban, nem vetve fel annak kérdését, vajon irodalmi műnek kell-e tekinteni vagy kordokumentumnak. Így megálapításaik teljesen helytállóak és védhetőek-igazolhatóak, de nem kétséget kizárólag adekváltak.

Mindezek ellenére érdemes nagy vonalakban végignézni, milyen valótlanságok és eltérések mutatkoznak egyrészt az *Emlékiratok* és a fellelhető egyéb dokumentumok között (LUGOSI 1984), másrészt az *Emlékiratok* és a jelentés között (LUGOSI 1988). Az ön(?)életrajz elején szinte minden adat módosításra szorul. Bár Benyovszky Móric 1741-et jelölte meg mint születési dátumát, a keresztlevél tanúsága szerint viszont

⁴ Magellán neve, aki az *Emlékiratok* kiadását eredetileg végezte volna, föl-fölmerül; Nicholson tőle vette át az anyagot, mert Magellán idegrendszeri eredetű betegsége miatt alkalmatlanná vált a munka befejezésére.

1746-ban jött világra. Lugosi megállapítása szerint erre a csúsztatásra azért volt szüksége, hogy hihetőbbé tegye, hogy a lengyelek oldalán tényleg ott harcolt a lowozitzi csatában 1756. okt. 8-án, amit egy 10 éves gyermek aligha tehetett meg, egy 14 éves viszont már inkább. Születése körül más finomítani való is akad: nem gróf fiaként született, nemesi címét csak később szerezte. A feltételezések szerint megismerkedett a majdani II. Józseffel, amikor az álneven Párizsban tartózkodott. Az ő jóindulatának köszönhetően folyamodott először biztos kegyelemért, majd a grófságért, és ezeket Mária Terézia valóban meg is adta. A lengyel hősök névsorában szintén nem tűnik fel Benyovszky neve: az szinte biztosnak mondható, hogy semmilyen alakulat élén nem állhatott. Sorolhatnánk tovább a „pontatlanságokat”, de talán elég egy jelzésszerű adat: feltételezhető, hogy Afanázia, a hősök hősének örök Afanáziája egyáltalán nem létezett – legalábbis Benyovszky számára.

Hasonló eredményekre jutunk, ha a jelentésekkel vetjük össze az *Emlékiratokat*. A legszembeütőbb különbség az, hogy míg a jelentések Benyovszkyja Franciaország nevében cselekszik, az *Emlékiratokban* autonóm hatalomként, már-már autokratára parancsnokként jelenik meg. (Zárójelben itt is érdemes felvillantani, hogy ezt a különbséget Jankó János hogyan élte meg. „És ha Benyovszky valódi feladata az volt, hogy Madagaszkart, amennyire lehet, békés uton a francia korona uralma alá hajtja, [...] vállalta egészen más megítélés alá esik. Az ellene emelt vádak közül a legtöbb magától ledől, s Benyovszky úgy áll előttünk, [...] mint egy katona, ki parancsot kap, s a parancsot teljesíti pontosan, fényes sikerrel, hűségesen mindaddig, míg a helyt, hova kirendeltetett, el nem hagyta s a szolgálatból, melynek felesküdt, el nem bocsáttott.” [JANKÓ 1891b 802–803.]) Lugosi ezzel szemben ezt a momentumot mint az autolegenda-képzés egyik fontos lépcsőjét kezeli. Hasonló hatást tulajdonít azoknak az elemeknek, melyeknek fiktitívása bebizonyosodott: a Ramini-história, ampansacabévá választása, a sakalavák elleni nagyszabású hadjárata. Az *Emlékiratokból* diszkrétan kimaradnak olyan részletek, melyek az önkéntesek borzasztó egészségi állapotáról és halandóságáról számolnak be, vagy a kemény büntetésekről (a korbáctól, kikötetéstől és kivégzéstől sem riadt el Benyovszky). Az adatokat pedig egyre-másra felnagyította a szöveg írója: a csatában részt vettek számára teljesen mást olvashatunk más szemtanúk feljegyzéseiben, mint Benyovszkyében.

A Benyovszky halálának 200. évfordulója alkalmából rendezett konferencián mégis mint nemzeti-nemzetközi hőst ünnepelték: Jeszenszky Géza laudációja mindent igaznak fogad el, ami az *Emlékiratokban* megjelent (JESZENSZKY é. n.). Úgy tűnik, a filológia eredményei érintetlenül hagyják a legendát: az éli tovább saját életét. És ez talán természetes is. Véleményem szerint azonban – bár történelmi alapúnak kikiáltott műről van szó – egy inkább fiktív, mint korrajzértékű életrajzon nem kellene a történelmi pontosságot számon kérni, inkább az irodalom keretein belül kellene kezelni. A kor utazási irodalmába vagy a fikcionális önéletírások sorába illesztése természetesebb vitákat válthatna ki. Így végre Benyovszky is elnyerhetné végső, már megérdemelt nyughelyét.

IRODALOM

- FEST Sándor 1915. Wraxall angol követ Benyovszky Móric grófról. *Irodalomtörténet*. 179–180.
- GRIFFITH, Davis 2002. *Maurice August Benyowsky: a Military Adventurer in Revolutionary America*. <http://www.historia.ru/2002/04/griffiths.htm>
- JANKÓ János 1891a. A gróf Benyovszky-irodalom anyagáról – Első közlemény. *Századok*. 718–735.
- JANKÓ János 1891b. A gróf Benyovszky-irodalom anyagáról – Második és befejező közlemény. *Századok*. 797–808.
- JESZENSZKY Géza é. n. *Moritz Benyowsky, a hero of eight peoples*. <http://www.amphilsoc.org/library/exhibits/benyowsky/hero8.htm>
- JÓKAI Mór 1967a. *Gróf Benyovszky Móric életrajza, saját emlékiratai és útleírásai. I. köt.* [kritikai kiadás 52. kötet]. Budapest: Akadémiai.
- JÓKAI Mór 1967b. *Gróf Benyovszky Móric életrajza, saját emlékiratai és útleírásai. II. köt.* [kritikai kiadás 53. kötet]. Budapest: Akadémiai.
- KROPF Lajos 1894. Gróf Benyovszky Móric (Válasz dr. Jankó János bírálóatára). *Századok*. 646–660.
- LUGOSI Győző 1984. Benyovszky Móric Madagaszkáron. Autolegenda és valóság. *Századok*. 361–390.
- LUGOSI Győző 1988: Benyovszky Móric madagaszkári királysága az újabb kutatások tükrében. Észrevételek a Benyovszky-irodalomról a gróf halálának kétszázadik évfordulóján. *Ethnographia*. 34–52.
- SZIKLAY László 1967. *Benyovszky Móric a lengyel és magyar irodalomban*. (Andrzej Sieroszewski doktori disszertációja). Budapest: Helikon.

